

37(С2)(09)(015.8)

О.О. ЛОБАР, М.Г. СТЕЛЬМАХОВИЧ, Д.Т. ФЕДОРЕНКО

Л93

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

За редакцією дійсного члена

АПН України М.Г. Стельмаховича

КИЇВ - 1999

37(02)(09)(075.8)

193

О.О. ЛЮБАР, М.Г. СТЕЛЬМАХОВИЧ,
Д.Т. ФЕДОРЕНКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Навчальний посібник для студентів
педагогічних навчальних закладів

КИЇВ - 1999

ЛЮБАР О. О., СТЕЛЬМАХОВИЧ М. Г., ФЕДОРЕНКО Д. Т.
ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ. /За редакцією дійсного члена АПН
України М.Г.СТЕЛЬМАХОВИЧА. – Київ: Інститут змісту і методів навчання
МО України, 1998.

Рекомендовано Міністерством освіти України як навчальний посібник
для студентів педагогічних навчальних закладів.

У праці подається ретроспективний аналіз прогресу автентичної
педагогічної думки, українського шкільництва, національної освіти,
народних традицій родинно-шкільно-громадського виховання дітей та молоді
в Україні з найдавніших часів до сьогодення.

Праця адресована студентам і викладачам педагогічних навчальних
закладів як посібник з історії української педагогіки та шкільництва, а також
учителям історії і українознавства, фахівцям в галузі педагогічної науки й
навчально-виховної практики, усім, хто прагне засвоїти багатющу українську
педагогічну культуру й сприяти відновленню і інтенсивному розвитку її в
умовах розбудови самостійної Української держави.

Художнє оформлення О. І. Пікущого.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Доктор педагогічних наук, старший науковий працівник інституту
українознавства Національного університету ім. Тараса Шевченка
Ю. Д. Руденко.

Доктор історичних наук, професор кафедри історії Криворізького
державного педагогічного інституту І. Д. Камчугова.

ISBN 5 – 7763 – 8366 – 8

© Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.

ПЕРЕДМОВА

“Перед минулим - знімійть капелюхи, перед майбутнім - засукайте рукава”.

Народна мудрість

Розбудова незалежної Української держави створила сприятливі умови для відновлення й розвитку української педагогіки, національної системи освіти й виховання дітей та молоді в Україні.

Акт проголошення державної незалежності України, а також Декларація про її суверенітет вимагають забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах життя.

Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) поставила завдання забезпечити українську спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією й народними традиціями; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; відображення у змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку, широке значення україно- (народо) - знавства, етнічної історії та етногенезу українців; формування поваги до історії рідного народу; реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу.

Реалізація принципу історизму в навчально-виховному процесі без ґрунтового знання історії української педагогіки немислима.

Згадаймо, що слово “історія” в перекладі з грецької мови означає оповідь про минулі події, дослідження, знання.

Слово “педагог” також грецьке. Походить від “пайс” - дитина, “агогейн” - вести. Отже, дослівний переклад - “дітовод”. У стародавніх Афінах педагогом називали раба, який супроводив дитину рабовласника до школи та додому.

У теперішньому розумінні педагогом називається особа, фахом якої є навчання й виховання. А педагогіка - це наука про виховання, освіту й навчання підрастаючого покоління.

Книга репрезентує історію педагогіки української, що зародилась, подала й розвивається в Україні, має самобутній національний характер й разом із цим виступає органічним компонентом загальнолюдської педагогічної культури. Основними творцями й носіями української педагогіки та її історії є українці як автохтони України. Певну лепту в її розвиток та застосування вносять також представники інших націй, які мешкають в Україні, а також українська діаспора.

Українська педагогіка наділена як загальнолюдськими рисами, так і властивими тільки їй національними прикметами, а також пройнята ознаками європеїзму. Адже українська нація - європейська. Географічний центр Європи знаходиться на Україні поблизу міста Рахова.

Українська школа справді національна тоді, коли базується на українській педагогіці, на українській національній системі виховання. А це можливо в повній мірі в умовах самостійної, демократичної Української держави.

Звичайно, немає окремо, скажімо, національної хімії, фізики, математики, біології чи кібернетики. Зате національними є ті науки, що стосуються етносу, природи, екології, мови, фольклору, історії, нації, держави, матеріальної й духовної культури, географії, виховання, школи, мистецтва, економіки, освіти, родинного й громадського устрою, побуту, літератури, філософії, релігії, права, війська, міжнародних стосунків, ментальності, долі, історичної місії. Наприклад, українська лінгвістика, історія України, українська етнографія, українське літературознавство, географія України, українознавство, отже, і українська педагогіка, бо є українське дошкілля й українське шкільництво, українська національна система виховання, українська школа, українська родина, бо є український народ, нація, незалежна Українська держава.

До того ж педагогіка, за справедливим визначенням К.Д.Ушинського, не тільки наука, а й мистецтво. А мистецтво, як правило, має своє національне вираження. Крім того, педагогіка як наука й мистецтво стоїть особливої, властивої тільки їй сфери - формування особистості з прищепленими їй національними рисами і почуттями.

Педагогіка через виховання та навчання дітей і молоді відтворює, продовжує і розвиває у кожному наступному поколінні народ, націю. Тому й національний підхід у науковому розв'язанні проблем педагогічних є обов'язковим. Саме на такий шлях у трактуванні національної педагогіки орієнтував нас корифей педагогічної думки К.Д.Ушинський, який науково довів, що "Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети"¹.

В основу даної книги покладена реалізація нині чинної вузівської програми з історії педагогіки України. Періодизацію здійснено за характерними культурно-освітніми й виховними проявами життя українського народу.

Вузівський курс історії української педагогіки розрахований на 44 години лекційних, 16 годин семінарських і практичних занять, 20 годин самостійної роботи студентів над першоджерелами.

¹ Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні //Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. - Т. 1. - К., 1983. - С. 47.

Підручник написали: О.Любар - теми 6.2, 10.2, 11.1, 12, 16, 17, 18, 19.2,3, 20; М.Стельмахович - вступ, теми 2, 3, 6.1, 7, 11.2, 13, 14, 15, 19.1, 22; Д.Федоренко - теми 1, 4, 5, 10.1, 23; О.Любар, Д.Федоренко – теми 8, 9, 10.3, 21.

В С Т У П

ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ - наука про розвиток виховання, школи й педагогічної думки в Україні в її різні історичні періоди. Це надзвичайно важлива й багатогранна за своїми змістовими й структурними компонентами, обов'язкова для вивчення вузівська наукова дисципліна.

ПРЕДМЕТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ - виникнення і розвиток української родини, сімейного виховання, народної педагогіки та етнопедогогіки, наукової педагогічної теорії і практики, навчально-виховної роботи культурно-освітніх закладів усіх рівнів в Україні від найдавніших часів до сучасності.

Україна, як друга за величиною країна Європи, має багату й самобутню історію педагогічної думки загальноєвропейського рівня, наповнену високими злетами і славними іменами, радостями нових відкриттів світового масштабу й муками долаття лютих перешкод на тернистому шляху визвольних змагань за свою державну незалежність. А тому вона цілком заслуговує того, щоб її досліджувати й студіювати як могутній суспільно-духовний феномен, гідний і вагомий внесок у скарбницю власної національної і вселюдської педагогічної культури.

Мусить же кінець-кінцем восторжествувати історична справедливість, щоб студенти педагогічних навчальних закладів та університетів України, як майбутні трудівники на ниві національної освіти й педагогічної науки, ґрунтовно вивчали історію української педагогіки й шкільництва.

Звичайно, що педагогіка й шкільництво українців розвивалось не ізольовано від інших народів, а при певних міжнародних відносинах і взаємовпливах, у єдності народного, національного та загальнолюдського.

Народне детермінує педагогіку буття і свідомість народу. Національне зумовлюється життям нації, своєрідністю історичного шляху, нею пройденого. Виявлення співвідношення національного із загальнолюдським, втілення у здобутках світової педагогічної думки й шкільної практики, дозволяє виділити в педагогічній культурі українського народу ті національні риси виховання, які мають послідовно демократичний, гуманістичний характер, неминучу пізнавально-виховну, науково-теоретичну та практичну цінність і

зв'язані з поступовим духовним розвитком людства. Орієнтаційним еталоном виступає духовно-моральне здоров'я сім'ї і гармонія родинно-громадсько-шкільного виховання.

"Від родини йде життя людини", "Без сім'ї нема щастя на землі", - кажуть українці.

Незнання історії української родини, традиційної родинно-побутової культури, ігнорування сімейної етнопедагогіки, нехтування рідною мовою, релігією, споконвічними народними звичаями, традиціями, святами, обрядами, символами, мудрими заповідями народної педагогіки, народними чеснотами й нормами християнської моралі, спроба підмінити виховну функцію батьків конвейсером "пологовий будинок - ясла - дитсадок - школа, дитбудинок - інтернат - гуртожиток" сплюндрували сім'ю, підірвали її авторитет і педагогічні позиції, нанесли страшний удар по родинно-шкільному вихованню, що випливають у жахливих наслідках душевного спустошення й асоціальної поведінки значної частини молоді. І постійне закликання "Міцна сім'я - міцна держава!" не допомогло.

Вивчення історії української родини органічно підводить до розгляду і засвоєння історії народної педагогіки, серцевиною якої є батьківська педагогіка українців, що в кінцевому результаті також відіграє величезну роль у професійній підготовці вчительських кадрів. Педагогіку творить народ, а педагогічна наука і практика родинно-громадсько-шкільного виховання її аранжує.

Розгляд сім'ї й родинного виховання логічно підводить до висвітлення історичного шляху української школи й наукової педагогіки, бо ж у реальному житті спочатку виникла сім'я (групова, парна, а потім моногамна) та народна педагогіка, і значно пізніше - педагогічна наука.

Український народ завжди прагнув до світла знань, до волі, до свого возз'єднання і власної держави. Цією педагогічною національною спільністю пройнята вся історія нашого народу, в т. ч. й педагогічна культура. Але ж поруч з репрезентацією спільності, духовної української національної єдності, не можна залишати поза увагою характеристики тих умов, у яких знаходились українці й перебувало українське шкільництво кожного з регіонів України - Лівобережної, Наддніпрянщини, Слобожанщини, Галичини, Закарпаття, Буковини.

Майбутні вчителі повинні знати також про українські школи і педагогів у різних частинах світу - Південно-Західних землях (Холмщині й Підляшші), Кубані, Зеленому Клині, близькому і далекому зарубіжжі.

Не маємо права забути й про українську педагогічну пресу, яка здебільшого відзначається своїм змістовим багатством і розмаїтістю. Досить згадати, що, наприклад, тільки в Галичині 20-40 рр. ХХ ст. виходило до 50 назв різних часописів, присвячених висвітленню різних освітніх і педагогічних проблем.

Розглядові підлягають усі без винятку типи шкіл України - початкові, неповні середні, вищі, академічні, і не тільки державні, але й церковні, монастирські, приватні, громадські, утримувані на кошти різних організацій і товариств, різних пожертвувань.

Доброго слова заслуговують шкільні меценати, які не пропивали й не прогулювали свої мастки, а добровільно віддавали свої кошти у фонд народної освіти й культури, будували школи, культурно-освітні заклади, бурси. Таких благородних людей колись на Україні було чимало.

А скільки маємо справжніх сподвижників дошкілля й шкільництва, виховників, учителів, професорів, які не тільки сумлінно вчили дітей, студентів, але й проводили велику громадсько-освітню роботу серед народу, будили національну свідомість, писали педагогічні праці, шкільні підручники й методичні посібники, зазнаючи гонінь, нестатків і переслідувань та репресій з боку різних колонізаторів.

Висвітлення історії української педагогіки було б неповним без представлення українського національного дитячого й молодіжного руху, найбільш поширеного в Україні у формі скаутизму, об'єднань "Пласг", "Сокіл", "Січ", "Луг", "Джура" та ін., діяльності українських педагогічних товариств, типу "Просвіти", "Рідна школа". Все це, як і багато іншого, належить до цінних національних надбань української педагогіки.

Історія української педагогіки багата на славі імена визначних педагогів, вчених, а також представників української освіти, культури, мистецтва, релігії і красного письменства, громадських і державних діячів, які внесли свій відчутний вклад у розвиток прогресивної педагогічної думки й національного шкільництва в Україні та за її межами.

ОСВІТНЕ, ПРОФЕСІЙНЕ Й ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ вузівського курсу історії української педагогіки у підготовці студентів, як майбутніх учителів-вихователів, переоцінити важко. Знання минулого своєї професії розширює кругозір, допомагає по-справжньому збагнути головну суть і способи розв'язання її сучасних проблем і вдало визначити майбутні педагогічні перспективи. Тому всяке, навіть найменше, ігнорування історичним досвідом минулого приводить педагогічну теорію і шкільну практику до зубожіння й кустарщини.

"Науково-дослідна робота тісно пов'язана з практикою, - писав В.Сухомлинський, - відкрила перед нами одну дуже тонку закономірність, важливу не тільки для вченого, але й для кожного вчителя. Суть цієї закономірності зводиться до того, що успіх у будь-якій практичній справі вимагає не лише знання цієї справи у відповідності із сьогоднішніми вимогами, але й своєрідного історичного аспекту мислення. Не лише дослідникові, але й кожному практичному працівникові необхідно бачити педагогічні явища в їх багаторічному розвитку, розуміти, що, як і від чого бере свій початок, як

наше сьогодні закономірно продовжує багатовіковий соціальний, моральний, творчий процес".¹

То ж кожен фахівець зобов'язаний добре знати генезис своєї спеціальності: лікар - історію медицини, артист - історію театру, агроном - історію рільництва, юрист - історію права, геолог - історію знань про будову й розвиток землі, а вчитель - історію шкільництва.

Було б аномалією, коли б випускник педвузу чи університету брався вчити й виховувати українських дітей, не знаючи історичних традицій і тенденцій розвитку національної школи й педагогічної думки на Україні.

Святий обов'язок кожного студента як майбутнього вчителя - оволодіти історією української педагогіки.

ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ курсу історії педагогіки:

- сформуванню в студентів цілісну систему знань про історико-педагогічні процеси, явища і факти, що мали місце в Україні;
- забезпечити оволодіння майбутніми вчителями кращими здобутками української педагогіки, вміннями застосовувати у національній школі, здійснювати пошукову діяльність, розвивати свій творчий потенціал;
- розкрити внутрішні закономірності й специфічні ознаки, притаманні розвитку школи, виховання й педагогіки українського народу, нації;
- домогтися глибокого усвідомлення того, що формування високих загальнолюдських якостей можливе лише на основі національних цінностей, родинно-побутових традицій;
- формувати у майбутніх вихователів цілісну наукову картину світу, професійний педагогічний світогляд, національну свідомість, висвітлити корені, витoki історичної пам'яті, духовності, гуманізму, українського патріотизму.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ОСНОВУ історії української педагогіки становлять принципи органічної єдності історичного й логічного у вивченні педагогічних явищ, наукове розуміння процесу пізнання як активної діяльності, розгляду родини й родинного виховання як суспільного феномена, ідеї гуманістичних та демократичних засад побудови цивілізованого суспільства, положення про людину як вінець природи, гармонію національного і загальнолюдського, потребу формування всебічно розвиненої особистості, соціальну зумовленість освіти й виховання, їх природовідповідність і культуровідповідність.

Немаловажне значення для методології історії української педагогіки мають філософічні дефініції про роль народу в створенні духовної й матеріальної культури, значення особи в історії, людини й життя як найвищі суспільні вартості, гармонію душі, тіла й розуму.

¹ Сухомлинський В. Проблеми виховання розвиненої особистості //Вибрані твори. В 5-ти т. - К., 1976. - С. 58.

ОСНОВНИМИ МЕТОДАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ВИСТУПАЮТЬ: конкретно-історичний, порівняльно-історичне трактування джерел, типологізація, ретроспективний аналіз педагогічних явищ, фактів і подій, класифікація фактичного матеріалу й теоретичне узагальнення його показників, статистична кореляція.

До провідних джерел історії української педагогіки належать: акти, декларації, універсали Української держави; археологічні знахідки предметів навчально-виховної культури українців; давні українські літописи; педагогічні пам'ятки Київської Русі; твори визначних українських педагогів і діячів народної освіти; український фольклор педагогічного змісту й спрямованості; наукові праці видатних українських істориків та українознавців (М.Грушевського, В.Антоновича, Д.Дорошенка, С.Єфремова, М.Костомарова, І.Крип'якевича, Д.Богалія, Д.Яворницького, І.Франка, І.Огієнка, О.Потебні, Ф.Вовка та ін.); позиції видатних діячів Української держави у ставленні до освіти й виховання дітей та молоді (Володимира Великого, Я.Мудрого, В.Мономаха, Я.Осомисла, Д.Галицького, П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Орлика, В.Винниченка, С.Петлюри, І.Штепенка, П.Холодного); архівні матеріали з питань освіти й педагогіки; книги великих українських філософів (Ф.Прокоповича, П.Юркевича, Г.Сковороди); офіційні документи учительських з'їздів, конференцій, конгресів; навчальні плани, програми, підручники й посібники для шкіл різних часів; статистичні дані й письмові звіти навчально-виховних закладів й органів освіти України; матеріали інспекторських перевірок роботи шкіл; художні твори видатних українських письменників про українську родину, дітей, школу, вчителів, освіту, родинно-побутову й громадську культуру українців у різні часи; статuti українських дитячих і молодіжних об'єднань; твори образотворчого мистецтва й кінофільми педагогічного характеру; педагогічна преса; епістолярна спадщина й мемуари освітян, спогади старожилів про свої дитячі та шкільні роки; національні навчально-виховні звичаї і традиції українців; положення різних культурно-освітніх педагогічних товариств та вчительських спілок України тощо.

Курс історії української педагогіки поділяється на три частини:

1. Історія української родини та народної педагогіки.
2. Історія українського шкільництва, освіти й педагогічної науки.
3. Історія української педагогіки в умовах розбудови й зміцнення самостійної Української держави.

Названий вище поділ цілком відповідає трьом провідним віхам історії української педагогіки, які охоплюють:

- виникнення, становлення й розвиток української родини й народної педагогіки українців як прародительки й першооснови педагогічної науки та системи родинно-громадсько-шкільного виховання в Україні;
- появу й прогрес наукової педагогічної думки й шкільництва українців на різних етапах історії України;

- творчі пошуки сучасних українських вчених, учителів, вихователів, батьків, педагогічної громадськості в галузі української педагогіки, національної освіти, навчання й виховання дітей і молоді в новітніх обставинах, ознаменованих епохальною історичною подією - проголошенням самостійної України й розбудовою незалежної Української держави.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що є предметом історії української педагогіки ?
2. Обґрунтуйте необхідність знання історії української педагогіки кожним учителем та вихователем.
3. Які знаєте провідні джерела історії української педагогіки ?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Декларація про державний суверенітет України. - К., 1990.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). - К., 1994.
3. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту». - К.: Генеза, 1996.
4. Основи національного виховання. - К., 1994.

ТЕМА 1. ВИХОВАННЯ У ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Навчання і виховання дітей населення України епохи палеоліту.

Землі сучасної України завжди заселялися людьми. І недарма вона зветься благословенною, бо Доля і Час на цих землях осяяли формування прадавніх українців, а з плином часу - українського народу, який уже кілька тисячоліть творить свою унікальну історію, національну педагогічну думку, школу, освіту і культуру. Саме так свідчать відкриття неупереджених вчених, чії наукові переконання позбавлені запрограмованості великодержавним шовінізмом, утисків політики русифікації та визиску тоталітарної держави.

Варто відзначити, що близько 20 років йде вивчення стоянки первісної людини, що поблизу селища Королеве на Закарпатті. Унікальний об'єкт Королевська пам'ятка має 16 культурних шарів матеріальної культури - знаряддя праці найдавніших людей: кроманьйонців, неандертальців, бітекантропів (понад сто тисяч експонатів!).

Королевська стоянка препіднесла вченим архаїчні знаряддя праці (рубила, чоппери, великі примітивні відщепи та ін.), яким щонайменше мільйон років.¹

Це відкриття українських археологів, що згодом визнане й високо оцінене провідними вченими палеолітознавцями² європейських країн, змушує переглянути питання про терміни і шляхи заселення України та Східної Європи, початок яких переноситься в часи на мільйон років у глибину історії (палеоліт, неоліт, епоха бронзи, епоха заліза, II тисячоліття нової епохи).

Нині достоменно відомо, що історія людини на Землі розпочалась близько трьох мільйонів років тому. На жаль, простежити, реконструювати людські взаємини тих таких далеких років без документальних письмових свідчень практично неможливо.

Унікальна можливість - скористатися матеріальними свідченнями, що залишило прадавнє населення сучасної України, на території якої уже сьогодні віднайдено і досліджено близько 60 пам'яток ранньопалеолітичного часу, майже стільки ж пам'яток середнього палеоліту (мустьєрської культури) та пізнього палеоліту.

¹ Кухарчук Ю. Знахідкам - мільйон років // Наука і суспільство, 1991. - № 11. - С. 79

² "Палейлос" (гр.) - древній, "літос" - камінь; палеоліт - початкова історія первісного суспільства; палеолітознавці - вчені, які вивчають палеоліт.

Населення стійбищ ранньопалеологічного періоду¹ вело бродячий спосіб життя, часто переходячи з місця на місце у пошуках рослинної їжі і ведучи випадкове полювання на невеликих тварин.

Знайдені на місцях стійбищ первісних людей на території України знаряддя праці звуться архаїчними, або первісними: грубо загострені камені (ручні рубила).

Жили первісні люди групами по кілька десятків чоловік кожна (разом з дітьми), що становило самостійну первісну родову общину.

Первісна родова община раннього палеоліту за своїм характером була ще дуже близькою до стада тварин, наприклад, людиноподібних мавп. У той же час вона істотно відрізнялась від стада тварин тим, що її члени у процесі добування засобів до життя виготовляли і застосовували знаряддя праці, а також наявністю звукової мови.

Виховання дітей в первісній родовій общині носило, в основному, наслідувальний характер, проте вже існували певні заборони - застереження: "Обережно, можеш пошкодитись; не смій, залиш у спокої" та под.

У родовому суспільстві виділялося 3 вікових групи: діти і підлітки, повноцінні і повноправні учасники життя та старі. Якщо повноцінні і повноправні здобували засоби для життя, народжували дітей, то старики були здебільшого передатчиками досвіду дітям і підліткам. Із їхніх уст діти знайомилися з легендами, казками, бувальщинами, піснями, ритуалами, звичаями, законами тощо.

Поступово виховання стає особливою формою громадської діяльності. Воно носило рівний характер, всі діти і підлітки набували рівноцінних знань, необхідних для самостійного життя. У цей період розвитку найбільш примітивної організації суспільства провідна виховна роль (пестення, згодування, формування певних рис характеру) належала матері, адже лише зароджувався матріархат², який триватиме дуже довго, у всякому разі через всі етапи палеоліту.

Цікаво, що саме жінка того часу виступала і старійшиною роду, і жрицею первісних храмів (на землях України вони були або землянами, або дерев'яними).

Діти виховувалися і зростали під орудою матері до 5-6 років. Потім хлопчики і дівчатка розділялися - хлопчики передавалися до чоловічих жител, дівчатка - до жіночих. До повноліття діти у цих житлах виховувалися старшими дітьми і підлітками, перебували під впливом стариків.

В період матріархату складаються перші уявлення про жінку матір як хранительку роду, своєрідний оберіг, що прямо і опосередковано спонукало появі перших народно-педагогічних уявлень про роль матері у вихованні

¹ Основні стійбища в Україні: Лука - Врублівка, біля м. Кам'янець-Подільського (середній Дністр), Крулик, біля м. Запоріжжя (на Дніпро) та ін.

² Матріархат - суспільно-родовий лад, що являв собою кровних родичів по материнській лінії (первісний етап родового ладу).

дітей, про ставлення до жінки, про дітей і їх виховання, про формування певних навичок і умінь, рис характеру.

Власне кажучи, тут, в середньому палеоліті, сховані коріння перших пареміографічних творів давнього населення України: приказок і прислів'їв, загадок та інших, близьких до афористичних творів, що уже брали участь у виховному процесі, бо мова і мовлення набули тоді досить високого рівня, хоча єдиної мови населення ще не існувало.

При матріархаті, як твердить відомий історик України І.Г.Шовкопляс, панував груповий шлюб, а значить, батько дитини лишався невідомим; була відома лише мати, від якої вівся родовід. Власне, це було основною причиною її первісної ролі у вихованні дітей.

Проте, незважаючи на відсутність парної сім'ї, хлопчики і дівчатка набували необхідного в тих умовах статевого виховання. Проживаючи з 3-6 років в чоловічих житлах, хлопчики переймали риси характеру чоловіків, знайомилися з притаманними дорослим мужчинам видами діяльності (полювання, виготовлення зброї, знарядь праці тощо), залучалися до посильної праці, чоловічих розваг, ритуалів і т. п.

Зростання дівчаток проходило в жіночих житлах і весь побут, праця жінок засвоювалися ними з раннього дитинства. Незамінною наставницею і для дівчаток і для хлопчиків цієї вікової групи дітей (після 5-6 років) залишалася мати.

Основою організації населення України епохи палеоліту стали роди і племена. У роди об'єднувалися окремі родини, що мешкали у своєму дворіччі, мали відокремлені оселі. Рід мав спільне майно - ріллю, пасовиська, отари худоби, промисли тощо. Очолювався рід найбільш поважною особою - старшиною.

Люди, які об'єднувалися у роди, були пов'язані кровними зв'язками, дотримувалися встановлених порядків і звичаїв. Роди боронили свої інтереси, заступалися за своїх родичів, допомагали їм вижити в скрутні часи. При нападі ворожих племен рід згуртовувався в один бойовий загін і боронив свою землю, житло, майно, дітей, стариків.

Деякі роди, об'єднуючись між собою, створювали більшу групу населення - плем'я. На чолі роду і племені епохи матріархату стояли жінки, які були і воєначальницями у більшості випадків. Кожне плем'я мало свої особливості, які проявлялися у мові, звичаях, віруваннях, побуті, праці. Племена, що заселяли територію України епохи середнього палеоліту, схилялися до найдавніших форм релігійних уявлень і вірувань, а саме: тотемізму, магії і анімізму.

Так, кожна родова група людей вірила, що має спільного предка у вигляді тварини або рослини (тотемізм), перед яким шанобливо схилялась, вважаючи її покровителем і родоначальником. Тотем став об'єктом і культом поклоніння для всіх членів родової громади, у тому числі і для дітей, яких

навчали легендам і переказам давнини, отим міфам, що зберігалися певним родом багато століть.

Кожен рід мав свої свята на честь тотему, що супроводжували, досить давні обряди і традиції, наприклад, обряд жертвоприношення, що проіснував кілька тисячоліть.

Магія уже в ту давнину стала розподілятися на білу (доброзичливу) і чорну, або ту, що сіє зло.

Як і завжди, в основі лежить віра певної групи населення (а в сиву давнину - усіх членів роду), що засобами запрошення надприродних сил, певних обрядів, заклинання явищ, подій, тотемів, а згодом оберегів - богів можна домогтися значних результатів у життєвих подіях (боротьба з ворогами, вдале полювання, позбавлення хвороб людей різного роду і "насилання" різної порчі недружньому населенню і т. д.).

Діти тогочасного населення виховувалися в душі віри магичним діям знавців (наставників, знахарів, волхвів і т. ін.), поширеним серед дорослих людей прикметам і забобонам, що здійснювалося безпосередньо в сім'ї. Пояснення, переконання, заохочення і спонукання - основні методи сімейного (родинного) виховання дітей населення України епохи середнього палеоліту.

Анімізм¹ первісних людей полягає у вірі в наявності душі у кожній живій істоті і неживих предметів. За цим релігійним переконанням душі живих і померлих людей та інших створінь впливають на життя оточуючих, що згодом приведе до появи культу загробного життя, шанування і відокремлення душі від тіла та самостійного її існування.

Поступово під впливом змін економічних відносин, рід утратив своє значення. Він розпався на малі, самостійні родини, кожна з них вела своє окреме господарство, мала власне житло, поле, худобу тощо. Проте випаси, ліси, озера залишалися в громадському користуванні.

В цьому теж визначна роль жінки, яка першою виступила і за парний шлюб, за кохання двох, за міцну сім'ю. Інша справа, наскільки це вдалося у ту таку віддалену від нас епоху.

На українських землях відкрито і досліджено немало стоянок людей кінця стародавнього кам'яного віку пізнього палеоліту.²

Як не дивно, а стоянки найдавніших людей неандертальців досить рясно прикрашають Україну³. Найголовніші з них: стоянки в районі історичного поселення Кодак, що на березі Дніпра поблизу Дніпропетровська, біля села Пушкарі Чернігівської області, в с.Добранічівка на Київщині, Гінцівська стоянка на Полтавщині, Межиріцька на Черкащині,

¹ "Анімус" (лат.) - дух, душа.

² Розрізняють давній палеоліт і пізній (останній припадає на 40-14 століття до Різдва Христового).

³ Поселення двох типів - відкритого та закритого, або печерного.

Городищанська на Павлоградщині та багато інших - в зоні Дніпра-Славутича, Південного Бугу, Дністра, Північного Причорномор'я, що ще раз свідчить про давність заселення українських земель.

Особливості господарської діяльності людей пізнього палеоліту на землях України свідчать про більш високий рівень розвитку людей, ніж їх попередників. Важливо, що в епоху пізнього палеоліту (пізньолідиновий період) виникає сучасний фізичний тип людини, яка досить швидко розповсюдилась по більшості регіонів теперішньої України.

То ж хто вони, ті давні люди, як і чим жили, як ставились до дітей, як готували їх до життєвих випробувань?

Населення пізнього палеоліту, як свідчать матеріальні пам'ятки стоянок, займалися полюванням, що виросло із лову (відлову) певних тварин і переросло до цілеспрямованого полювання на великих тварин: мамонтів, оленів, диких кіз. Так Добранічівська стоянка, що досліджена в 1952 році, дала науці кілька тисяч кісток мамонта, крем'яних знарядь праці, різних предметів з каменю, кістки, рогу і янтарю, гірського кришталю, граніту, кварциту і пісковика¹.

Добранічівська стоянка датується 12-ма тисячами років тому і складається із чотирьох чітко відокремлених господарсько-побутових комплексів, а у центрі кожного - невеличке, діаметром в 4 м, округле житло. Надзвичайно цінною є знахідка унікальної жіночої статуетки, що виготовлена з янтарю дніпровського походження.

Відтворена вченими картина Добранічівської стоянки свідчить, що давнє населення пізньопалеолітичної епохи жило уже сім'ями, об'єднаними у досить великі родини - стоянки. Безперечними є факти якісно високої постановки своєрідного ремісничого навчання, так би мовити, за індивідуальним, а подекуди й колективним (по кілька дітей-підлітків з різних сімей одного роду) принципом. Інакше кажучи, дітей готували до майбутнього життя, а значить, формували немало умінь і навичок, серед яких край потрібні для того, щоб вижити, а саме:

- уміння підтримувати житло, зведене з мамонтових кісток, обтягнутих шкірами тварин (згодом прийде уміння ще ретельніше утеплити свої приміщення округлої шатрової форми);

- виготовляти скребки, ножі, молотки, швайки - шивачки з каменю і кісток;

- розробляти туші забитих тварин, обробляти шкіру;

- сушити і в'ялити м'ясо, добувати вогонь, готувати їжу;

- ловити і обробляти рибу;

- виготовляти і прикрашати одяг для зими та літні легкі пов'язки із шкіри чи рослин;

¹ Добранічівська стоянка // Пам'ятки України, 1978. - № 1. - С. 59.

- виготовляти прикраси-амулету (статуетки та намиста, серед бусинок яких є дуже схожі на певні амулети¹ .

Будемо пам'ятати, що лук як знаряддя полювання та воєнних дій, на землях України з'явився 20 тисяч років тому, а це значить, що тоді ж і розпочалося навчання дітей населення України епохи пізнього палеоліту прийомами стрільби з лука, майстерному оволодінню цією грізною зброєю: археологи знаходили бивні бізона, наскрізь пробиті кременевими наконечниками стріл!

Характерною рисою пізнього палеоліту є поява давнього мистецтва, що одержало назву первісного. Це зображення тварин і людей в печерах² , статуетки і різноманітні фігурки з глини, каменю, кісток, янтарю, ручні браслети з бивнів мамонта, прикраси у вигляді підвісок, застіжки для одягу, первісні дитячі іграшки.

У цьому зв'язку слід не забувати, що виникнення первісного мистецтва стало можливим лише за умови значного піднесення людської свідомості, коли людина перейшла від пасивного сприйняття і споживання, до відтворення, відображення, фіксування у певних образах та формах.

Безсумнівно, що поява первісного мистецтва свідчить про високий щабель розвитку (фізіологічного, господарського, культурного) населення України епохи пізнього палеоліту. Десь тут, в цій тривалій історії пізнього палеоліту, і ховається поява абстрагованого Найвищого духу, бо як видно з наступної мезолітичної доби населення України, національний дух, віра в бога, наслідування вимогам моралі, що сформувалися протягом багатьох століть, стануть домінуючими.

Власне в цьому прошарку історії людності епохи пізнього палеоліту України закріпилися уявлення про виховання в сім'ї, традиції виховної діяльності, перші постулати народної педагогіки, яка уже в інший історичний час розвинеться і переросте у національну етнопедагогіку.

Разом з тим, можна впевнено твердити, що за тривалий час пізнього палеоліту прадавнє населення України, опинившись у певних історичних умовах життя та існування, розвитку і формування взаємин безпосередньо між членами свого роду – племені та зв'язків із сусідніми поселеннями, підійшло до прообразу майбутніх шкіл по формуванню певних ремісничих (господарських) та бійцівських (мисливських) якостей підлітків.

Поняття "школа" тут вжито зовсім умовно, у значенні передачі певних знань, у формуванні умінь і навичок, якими оволоділи дорослі члени тогочасного угруповання, підростаючому поколінню того населення.

¹ Існує вірогідна гіпотеза про те, що жіночі статуетки населення епохи пізнього палеоліту уже виконували функцію не лише прикраси, а й хранительки роду, першого оберігу, прообразу Богині, Матері Покрови.

² Найбільш відомі печери України, де виявлено малюнки давньої людини: Кіік-Коба (Крим), біля с.Іллінки (під Одесою), Деркул і Красний Яр (біля Луганська), Касперівка, Буківна, Янів.

Безсумнівно такий процес відбувався повсюдно, де існувала стоянка з господарськими будовами населення палеолітичної ери. Таке навчання носило форму практичних занять, персонального учнівства, інколи – групового. Ні про які програми чи підручники того часу ще не могло йти мови, бо населення раннього палеоліту не мало писемності.

Проте, будемо пам'ятати, що мова йде про прадавні часи, що значно випереджали найперші міста (VIII тисячоліття до Різдва Христового), найдавнішу писемність Шумеру і Верхнього Єгипту (перед 3 000 років до н.е.) та інших всесвітньо відомих подій давніх цивілізацій. Мова йде про корінне населення епохи пізнього палеоліту території сучасної України, яке розвитком господарської діяльності, культури, формування духовності, сімейних стосунків і виховання підростаючого покоління, всім укладом життя свідчать, що на той час тому населенню не було рівних у світі.

Важливим фактором розвитку народно-педагогічних уявлень про виховання юного покоління населення України епохи пізнього палеоліту (становлення традицій, формування основних положень – тверджень, норм моралі і моральності взаємин, духовності кожної особистості членів роду-племени) є людська мова і мовлення.

Більшість вчених схильна твердити, що мова – універсальний засіб спілкування людей, має власні специфічні ознаки, виконує лише її властиві функції, серед яких найголовніша – забезпечення розуміння людьми одне одного в межах певної спільності.

Безперечно, населення України епохи пізнього палеоліту мало добре розвинуті родові мови. При чому мови різних родів мали на стільки багато спільних ознак і співзвучності словникового складу, що населення різних родів досить легко розуміло одне одного без спеціального тлумачення (перекладу).

Мови первісно-общинного ладу не залишили прямих писемних пам'яток, а значить, населення тої епохи не мало своїх писемностей, користувалося номінативною функцією мови (називання).

Однак, крім словесної мови для вираження думок і розуміння складних взаємин між людьми населення України епохи пізнього палеоліту уже користувалося немовними комунікативними знаками кількох класифікаційних груп, а саме:

- акустичні (слухові) немовні знаки (свист, крик, зітхання, звуконаслідування, барабанный дріб – передача ударами різної звучності, тривалості та комбінації ударів і інтервалів; первісні мелодії на прадавніх музичних інструментах – свистки, дудки, ріжки, сопілки);

- оптичні (зорові) немовні знаки (жести рук, інших частин тіла, часто з допоміжними предметами, мімічні рухи обличчя, пантонімічні рухи частин тіла);

- першописьмо – початок "письмової" епохи – перші спроби закріпити народну пам'ять за допомогою схематичних зображень (малюнкове письмо,

648885

зарубинково-рисковий рахунок і письмо, петрогліфи, алфавітно-звукова передача задуму) та под.

З плином часу родові мови, з одного боку, стали зближуватися, утворюючи єдину мову для всього (більшості) населення України епохи пізнього палеоліту, з іншого – об'єктивно сприяли формуванню у майбутньому- місцевих особливостей мови широкі мас певної території - діалекту /говору/, і найширшого діалектичного угруповання - наріччя.

Таким чином, мови населення України епохи пізнього палеоліту складалися з великої кількості говірок, що сполучалися у ширші місцеві виявлення - говори, групи говорів, на яких здійснювалося виховання підростаючого покоління. Це родові мови, говори і групи говорів забезпечили передачу первинного досвіду родинного виховання, етнізації і соціалізації дитини в давній сім'ї, оту пансофію¹ що у майбутньому допоможе українському народові зберегти риси національної належності, самобутності і менталітету².

У розвитку мови як унікального засобу спілкування населення України епохи пізнього палеоліту варто пам'ятати, що "племенні мови (діалекти) поступово перетворюються на діалекти спільної мови союзу племен. Мовна спільність союзу споріднених племен у своїй основі, як правило, була успадкована від генетично споріднених племен, що увійшла до складу союзу племен"³.

Схематично це є шлях диференціації певних груп споріднених племінних мов населення України епохи пізнього палеоліту, що, разом взяті, походять від спільної, чи єдиної мовної основи, а значить, виникають споріднені мови народностей.

Досить цікава закономірність паралелізму спостерігається в історії розвитку споріднених племінних мов і досвіду (традицій) сімейного суспільного виховання в тих племенах. Племена відзначалися окремим оригінальним побутом, власними звичаями, віруванням, деколи говором, обрядами, що в цілому становить поняття культури того чи іншого племені, його суспільно-педагогічний досвід і широкі народні уявлення про виховання.

Підсумовуючи здобутки сучасної науки про населення України найдавнішої пори - епохи палеоліту, важливо дійти найбільш узагальнених висновків, а саме:

¹ Пансофія - вся (народна) мудрість, у данному випадку у значенні передачі матір'ю та батьком духовної скарбниці, здобутки родинно-побутової культури, моральності досвіду трудового навчання.

² Менталітет - соціальні особливості будь-якої нації. І. Ж и л к о Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. - К., 1955. - С. 8.

³ Ж и л к о Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. - К., 1955. - С. 8.

- землі України з найдавніших часів заселялися першими (первісними) людьми епохи палеоліту;
- населення України епохи палеоліту пройшло всі історичні періоди розвитку, що і людності інших континентів та територіальних об'єднань і первісних держав;
- палеоліт став колыскою появи архаїчних і первісних засобів праці, полювання і рибної ловлі, виготовлення більш складних знарядь і пристосувань, планування і виготовлення первісних жител населення України тої пори;
- формування підростаючого покоління населення України епохи палеоліту і підготовки його до життя, розвивалося у повній відповідності до загальних законів і закономірностей, традицій і особливостей родового і племінного виховання;
- в епоху палеоліту розвивалися родові мови, що постійно вдосконалювались, підійшли до утворення племінних мов;
- вірування населення України епохи палеоліту сформувалося як тотемізм, магія і анімізм;
- епоха палеоліту "благословила" появу первісного мистецтва: наскальних і печерних розписів, виготовлення із глини, каменю, кісток тварин і янтарю, дерева, ракушок та іншого матеріалу фігур людей, тварин, амулетів, прикрас у вигляді статуєток, підвісок, браслетів, намист, первісних дитячих іграшок та под;
- населення України періоду палеоліту широко використовувало народні методи навчання первісним ремісничим професіям дітей і підлітків та підготовки їх до життя, народні методи виховання в умовах сім'ї, сформувалися народно-педагогічні уявлення про основи родинного виховання і роль матері в ньому та ін.

1.2. Народно-педагогічні уявлення праукраїнців трипільської культури.

Близько 7 тисяч років тому пізній палеоліт змінився новим історичним періодом, який відомий науці під назвою неоліту¹, що характерний переходом населення цієї епохи від збиральництва, полювання і риболовлі до скотарства та землеробства.

Населення України епохи неоліту уже виготовляло човни, будувало плоти, мотики, житла різного типу. Удосконалилась технологія виготовлення різноманітних знарядь праці із кісток і рогу, каменю і дерева (серпи з

¹ "Неос" (грецьк.) - новий і "літос", - камінь; неоліт характерний розповсюдженням шліфованих, а потім і свердлених кам'яних знарядь праці (топірці, молотки із просвердленими отворами під дерев "яні держакі - рукояті...)

кременінними вкладишами - лезами, наконечники стріл, первісні пристрої для обробки землі...). Виникає примітивне ткацтво, значно поширюється ліпний глиняний посуд. Неоліт став можливий також переходом родинно-побутового суспільного устрою до племінного, а значить, настали досить бурхливі еволюційні перетворення родових мов у мови племінні, які і будовою, і словниковим складом, функціональним значенням і своєю роллю стали більш досконалими, а граматичною будовою перетворилися у мову праукраїнців. Племенні мови виникли в результаті асиміляції одних родових мов іншими і лягли в основу мов окремих народностей.

Більш високий рівень мови і мовлення населення України епохи неоліту розкрили, розширили можливості розвитку культури, мистецтва первісної науки /відповідно до рівня розвитку суспільних взаємин, у вигляді зведень спостережень і досвіду, що передавалися новим поколінням у вигляді канонічних суджень, а подекуди - "одягнених" у шата легенд, навчання і виховання підростаючого покоління. В довгоплинні роки неоліту закладені і сформовані основні ознаки великого європейського народу - праукраїнців - праукраїнської цивілізації.

Докладний розгляд життя і побуту населення України від найдавніших часів стало потрібним для простеження формування національної педагогічної думки, її зародку, етапів розвитку, бо ще ніхто і ніколи не "зазирав" до таких глибин історії, навіть не було спроби простежити витoki української школи, освіти і педагогіки, якій, всупереч догматичним твердженням застарілих наукових концепцій вчених різних країн, не кілька століть, а понад 5, а то й 7 тисяч років.

Залучення досягнень археології, історії, мовознавства, археографії і палеографії дозволяє відновити, а то й реанімувати народно-педагогічні уявлення наших далеких пращурів.

Надзвичайно довга епоха матріархату самою Долею визначила жінку-матір учителькою-наставницею своїх дітей, і у першу чергу дівчаток, яких навчали першоткацтву, першіогантуванню, першовишиванню, ліпленню з глини і обпаленню в печах посуду, скульптурних композицій, фігурок (і у першу чергу жіночих), що прикрашалися різьбленими і фарбованими лініями, геометричними і овальними композиціями.

Можливо, колись настане час, і буде доведено що це прадавнє символічне, поки що нерозгладене, письмо часів навіть палеоліту, або початку неоліту, як це сталося з глиняними табличками клинописного письма Шумеру, що після прочитання допомогли дослідити життя "дописьмової епохи"¹, але ж шумерійські письмена датовані лише III тисячоліттям до

¹ Замаровський В. Спочатку був Шумер. - К., 1983; Mierzejewski A. Tajemnice glinjaných Tablicek - Warszawa, 1981. В а р г а Д. Древний восток: У начал истории письменности. - Будапешт, 1979.

Різдва Христового, тоді як письменна праукраїнців трипільської культури вчені адресують, або ж на цілу тисячу років раніше уже відомих цивілізацій, а праписемність (малюнок, символ, стилізоване зображення, риски) і поготів!

Проте все сміливіше висловлюється думка /припущення, здогадки, посилення на наукові конкретні докази/ про існування писемності у трипільців, які по суті своїй були праукраїнцями.

Сенсаційними слід вважати знахідки праукраїнського відповідника з могили Нижнього Подніпров'я шумерського зображення центрального епізоду "Поєми про Гільгамеша", яку журнал "Українська культура" вперше опублікував в № 7 за 1992 р.¹

На шпальтах газет і журналів все частіше з'являється твердження, що українській мові не менше 5 тисяч років.²

До того ж відомо, що дедалі все більш аргументованіше вчені європейських і інших країн доводять, що праісторичне наскельне мистецтво (печери і гори) по суті своїй все-таки є протописемністю прадавніх українців.

В степу біля Мелітополя громадиться купа великого каміння-Кам'яна Могила. Її грати - печери в епоху неоліту і бронзи були, як свідчать дослідження останніх десятиліть, святилищем праукраїнців тої доби.

Петрогліфи і малюнки Кам'яної Могили зроблені охрою. Петрогліфи - прямі та звивисті лінії, кола й квадрати, трикутники й ромби, ямки-луночки порожні або заштриховані прямою чи навкісною сікою.

Малюнки - бики, телята, коні, собаки, навіть пара волів у ярмі (який же давній звичай праукраїнців використовувати тяглову силу волів!) та інші тварини. Деякі малюнки пов'язані з культом сонця.³

Тож і тут історія праукраїнців залишила навіки і прийдешнім поколінням це нерозгадані, нерозшифровані письмові послання...

Вчені палеографи, які досліджують писемні пам'ятки, давно визнали, що, припустимо єгиптяни своє ієрографічне письмо вважали досконалим, бо крім зображень окремих слів, що означають поняття, назви, вислови, воно мало і ієрогліфи, що означали звуки, склади, а значить, могли передати найскладніші почуття. "Ієрографічне письмо - мова богів", - казали давні єгиптяни.

Що ж, залишається чекати достовірного розшифрування писемності прадавніх українців і праукраїнців трипільської культури, щоб з'ясувати, про що вони б'єдували зі своїми богами, що вважали моральним, а що аморальним, які методи виховання і навчання існували і досягали високої результативності.

¹ Шилов Ю. Найглибший корінь Русі // Українська культура, 1992. - № 7. - С. 35.

² Українська ровесниця санскриту // Освіта, 1991. - 7 травня. - № 36. - С. 2-3; Довгич

³ Скільки ж років "руській" мові? // Рад. освіта, 1990. - 16 жовтня. - № 8. - С. 2.

³ Утевська П. Невмирущі знаки. - К., 1976. - С. 19-21.

За станом на кінець дев'яностих років ХХ ст. достовірно доведена символіка давніх українських вишиваних рушників. Так, пряма лінія символізує життя, хвиляста - воду, трикутник - вогонь (у вершинному куті - вогонь, біля основи - земля і вода), квітки, що ніби розквітли на єдиному стовбурі - символ древа життя, жолуді - символ достатку, тут і стилізовані чоловічки і символіка віри, вірності, щастя, правди, любові, ніжності... Власне, це є відгомном праукраїнськоро першописьма, яке безсумнівно, передувало трипільській культурі. Напевно стверджувальної відповіді поки що не може надати, як немає підстав для категоричного спростування...

Тож писемність праукраїнців теж має свою історію, сягає у глибочинь віків і ще чекає свого дослідження.

У давньому Єгипті, Шумері, Китаї, Індії, в державах інших давніх цивілізацій існували спеціальні писці (переписувачі) і творці рукописних праць, яких готували у спеціальних школах, іноді - при храмах жреців.

Є всі підстави вважати, що і праукраїнці мали у чомусь аналогічні навчальні заклади (школи, центри, а то й ремісничі цехи) чи індивідуальних учителів, що готували дітей певної знаті (на той час уже відбулось майнове розшарування населення) мистецтву письма.

На жаль, ця сторона історії культури, освіти і виховання дітей праукраїнців досліджена найгірше. Власне, слово дослідження тут вжито за певною інерцією (аналогією), бо ніхто ним по-справжньому не займався, матеріальні свідчення не знайдені.

Розкопки неолітичних пам'яток культури - могильників, поселень, побутових і решток перших культових приміщень на р. Молочній (на північ від Мелітополя) на значній частині Дніпра-Славутича (між Дніпропетровськом і Запоріжжям), на Сіверському Дінці, в басейні річок Прип'яті, Десни та в інших місцевостях, свідчать наявність у населення України доби неоліту камінних і кістяних мотик для обробки землі, зернотерок, глиняного, добре розфарбованого чи прикрашеного візерунками (геометричної, овальної та інших форм - рисками, лініями) посуду. Населення України степової смуги в V-IV тисячоліттях до Різдва Христового мали домашніх тварин, зародки землеробства, первісний агрономічний і астрономічний календарі, (а значить, систематичні, науково організовані спостереження, результати яких письмово оформлені, при чому, не примітивними письменами - зарубинками, а такими знаками, що могли передати усю глибину відкрить, досвіду, аналізу висновків, теоретичні узагальнення), надзвичайно високий рівень культури, вірування, моралі, і найголовніше - населення України епохи неоліту перейшло на сформовану в ті роки праукраїнську давню мову!

Це помічали (інколи згадували) вітчизняні вчені М. Драгоманов, М. Красунський, А. Кримський, А. Бархударов, В. Іванов, Т. Єлізаренкова,

Л.Лелеков, Л.Силенко, О.Широков та інші знавці східних народів, мов, культур.¹

Відкриття українських вчених останніх десятиліть дозволяє радикально переглянути підходи до індоєвропейської історії, до давньої української мови, яка є не лише старшою від усіх слов'янських, у тому числі і так званої старослав'янської, але й санскриту, давньогрецької, латинської і інших парійських мов.²

Є вірогідне (і досить доказове) припущення, що ще в епоху неоліту частина праукраїнців із середньої частини басейну Дніпра перекочувала на південь, до р. Гангу, де змішалася з місцевим населенням, асимілювалася, збагативши молоду тоді мову санскрит словами називання предметів, явищ, подій, процесів, стану. Так, в санскриті (нині мертва давньоіндійська мова) з'явилися слова мови праукраїнців³ арісець - ар'я; багато - багута; берімо - бграма; був - бгу; бувати - бгавати; будити - буд; бугтя - бгут; вар - вар; вгоджати - гаджати; вертіти - вартіта; видіти - видіта; вітання - віта; гласити - гласати; гнути - гну; дати - дата; два - два; дванадцять - двадаса; двері - двара; двісті - двасата; жінка - джані; жонатий - джанітар; знати - джанати; кара - кара; карб - карб; кут - кута; любити - люб"яти; мати - матар; міра - міра; мла - мла; мур - цур; неня - нана; нічна - ніча і т. д.⁴

Праукраїнці залишили по собі значні культурні крижі не лише мовного плану. Племена, що населяли територію сучасної Правобережної України в кінці IV тисячоліття до Різдва Христового мали уже мотичне землеробство, первинне ткацтво і ... первинне вишивання. Ці племена проіснували до II тисячоліття до нової ери, то ж, правомірно твердити, що населення праукраїнців формувалося і розвивалося протягом IV-II тисячоліть до Різдва Христового і увійшло до історії під назвою людності трипільської культури⁵.

Праукраїнці вирощували пшеницю, ячмінь, просо, урожай збирали серпами із кременними лезами. Зберігали врожай у великих глиняних посудинах і спеціальних зернових ямах. Зерно перетворювали з допомогою кам'яних зернотерок на борошно, з якої випікали подовий хліб - українську паляницю, що відтоді уже кілька тисячоліть є основним лакомим харчем для багатьох народів світу.

Це праукраїнці-трипільці стали родоначальниками перших овочевих страв із додаванням м'яса чи річної риби - прообразів майбутніх славнозвісних борщів українських, вельми вітамінізованої страви, яка, як

¹ Древність українських говорів //Індо-Європа, 1991. - С. 8-9; Красунский М. Древность малороссийского языка. - Там само. - С. 9-39; Українсько-санскритський лексикон. -Там само. - С. 40-42.

² Там само. - С. 9-10.

³ Перше слово в українському звучанні, друге - на санскриті.

⁴ Українсько-санскритський лексикон // Індо-Європа, 1991. - С. 40-42.

⁵ Від назви села Трипілья, Київської обл., де в кінці XIX ст. були вперше відкриті рештки поселень цих племен праукраїнців.

свідчить досвід багатьох народів, і досі не знайшла собі альтернативи. При чому смакові якості борщу, молочних страв і виробів з м'яса найкраще зберігаються у глиняних (полив'яних) макітрах, глечиках, полумисках, жбанах та ін.

Розведення великої рогатої худоби, коней, свиней, догляд за житлом, що праукраїнцями зводилось з дерева і глини з двосхилою покрівлею¹, вимагали нових знань, якісно нових умінь і навичок, нового підходу до постановки навчання і виховання підростаючого покоління населення праукраїнців трипільської культури.

Не можна забувати, що праукраїнці епохи неоліту уже мали свою чітку релігію, віровчення. Божий Пантеон був у складі Дажбога², Тата Оря і Матері Лель (вважаються предками українців)³; крім того Стрибога (бог вітру), Сварога (бог неба), Хорса (бог бонця), Перуна (бог грози і грому) Макоші (богиня роду), Велеса (бог-покровитель тварин), Позвода, або Віхра (бог повітря), Купала (бог-покровитель плодів земних), Коляди (бог зимових свят).

Великий Пантеон небожителів наділявся значною кількістю легенд, міфів, переказів, на яких зросло вірування праукраїнців епохи неоліту. Так до нашого часу дійшли згадки про те, що Дажбог був пов'язаний із сонячним світлом, дарує людям життя...

І не випадково сучасні прихильники РУНВіри⁴ першоосновою несвідомого і свідомого Буття обрали саме Дажбога⁵.

Діти праукраїнців епохи неоліту добре знали своїх богів, віру батьків та пращурів.

Неоліт характерний матріархальними суспільними взаєминами, що поширювались на всі землі Праукраїни - Оріани. Між іншим, походження білої раси індосвропейців з кореня, який складало населення Оріани - Праукраїни, стало науковим переконанням багатьох вітчизняних та закордонних дослідників, а засновник РУНВіри і автор "Мага Віра" Лев Силенко вважає, що внаслідок подальшого історичного розвитку наші

¹ Великі хатні споруди праукраїнців-трипільців поділялися на внутрішні приміщення, кожним з яких володіла одна сім'я. Поселення праукраїнців-трипільців належали окремим родам або невеликим племенам.

² В основі Дажбога лежить Трисуття: Яв - (світ явний, матеріальний), Нав - світ невидимий, духовний. Прав - звід законів, правил матеріального й духовного буття; Три основи світу, у вигляді тризуба в обрамленні сонця...

³ Докладніше див.: Бондаренко В., Кондрашук М. "Дажбоже наш, ми вірніт вуйки твої..." Особливості РУНВіри, її культури і церковної організації //Людина і світ, 1991. - № 7. - С. 19.

⁴ РУНВіра - Рідна Українська Народна Віра.

⁵ Силенко Лев, Мага Віра: Сім Законів правильного життя //Наука і суспільство, 1992. - №1. - С. 56.

предки, а слідом за ними й пізніші покоління українців, втратили свою ідентичність¹.

Матріархальні взаємини існували і у праукраїнців трипільської культури, що мало значний вплив на побудову, зміст і методи виховання дітей тої доби.

То ж чи існували школи для дітей праукраїнців?

Як відомо, для створення школи повинні природно скластися певні умови, а саме:

- достатній ступінь розвитку засобів виробництва, знарядь праці та різних видів господарської діяльності;
- високий рівень духовної культури населення;
- наявність такої мови, яку розуміла б більшість населення, визнавала її за знаряддя спілкування з іншими членами суспільства;
- перехід писемності від примітивних її форм до більшої виразності знаків, за допомогою яких фіксується суспільна пам'ять людності;
- багатоплановість виробничої діяльності населення, розмаїття народних традицій, прогресивних обрядів і ритуалів, сформованість стійких сімейних стосунків та ін.

Всі ці умови у населення України епоху неоліту - праукраїнців - уже існували, носили характер завершеної досконалості. А тому уже сьогодні (без достатнього археологічного доведення) можемо вести мову про спеціальне навчання дітей праукраїнців багатьом видам діяльності і професійним навичкам та умінням, а такі, як домашні (хатні) промисли, взагалі не можливі без індивідуального учнівства безпосередньо в сім'ї.

Досі не знайдено жодного підручника чи посібника для шкіл праукраїнців, як відсутні навчальні плани і програми (навіть у найпростішій формі), бо всі вони, як і численні, унікальні духовні книги епохи неоліту знищені вогнем, мечем і водою під час і враз після хрещення Київської України-Русі в 988р.

Праукраїнці готували своїх дітей до різноманітної діяльності - ведення домашнього господарства, посильної участі в основних видах господарського життя, хатніх промислів і ремесел, що тоді уже були добре розвинені, виготовлення прикрас, посуду та художніх виробів, відправі ритуалів, обрядів, участі в традиційних дійствах...

Давні українці трипільської культури розпочинали виховання своїх дітей розповідями про рід, предків, сповіщали своїм чадам легенди про перших людей, про світобудову, про своїх богів і небожителів, закладаючи основи моралі і моральності тогочасної людності, поселень праукраїнців.

¹ Бондаренко В., Кондрашук М. "Дажбоже наш, ми вірні внуки твої." Особливості РУНВіри, її культу і церковної організації //Людина і світ, 1991. - № 7. - С. 17.

Трипільське поселення біля с.Халеп"я, Київської області (уявний вигляд).
Історія України. – Т.1.- 1950.- С. 21.

Зміст і характер виховання визначалися умовами життя і виробничою діяльністю дорослих. У племенах, де займалися землеробством, дітей здебільшого призначували до землеробства, скотарських - до скотарства, рибальських - до рибальства, мисливських - до мисливства тощо.

На останніх стадіях матріархату з'явилися перші заклади для життя і виховання дітей - будинки молоді. Вони були окремими для хлопчиків і дівчаток - де під керівництвом старшин роду, вони готувалися до життя, праці.

Як бачимо, система виховання і освіти населення праукраїнців уже в ІУ-ІІІ тисячоліттях до Різдва Христового була прогресивною у порівнянні з багатьма цивілізаціями тогочасного світу. Це якщо аналізувати стан освіти і виховання епохи неоліту з позиції неупереджених учених, коли наукові судження і висновки будуються лише на фактах і документальних свідченнях, без огляду на "старшого брата".

У ІІІ-ІІ-му тисячоліттях до Різдва Христового в більшості районів Лівобережжя України проживали скотарські племена ямної, катакомбної, зрубної та інших культур, які були досвідченими скотарями і майстрами уже бронзового литва. Ці племена проводили жвавий обмін продукції скотарства і бронзового ремесла із населенням Середземномор'я і Кавказу, із сусідніми племенами, особливо з населенням так званої "культури шнурової кераміки"¹.

Родовий лад цих племен був патріархальним.

Приблизно в ті часи Верхнє Подністров'я, Правобережжя і почасти Лівобережжя Дніпра заселяла група племен комарівської культури; Побужжя

¹ Назва походить від керамічного посуду, поверхню якого прикрашали відбитками шнура.

і Придніпров'я займали скотарсько-землеробські племена кіммерійців (найдавніші племена, назва яких збереглась не у вітчизняних джерелах, а в писемних грецьких і ассірійських пам'ятках). І кожне з цих племен розмовляло близькими (спорідненими) мовами.

Патріархат характерний тим, що у цей період створюється одношлюбна сім'я - моногамія, що батько (чоловік, глава сім'ї і усієї родини) посідає ключові позиції в господарській діяльності, в організації міжплеменних взаємин, безкінечних сутичках озброєних і військових діях (конфліктах), і, звичайно в сім'ї.

Батьківський рід (патріархат) сприяв широкому розповсюдженню знарядь праці з міді і бронзи, а значить, на зміну неоліту приходять та ступінь розвитку суспільства праукраїнців, що відома історикам під назвою бронзового віку, який попереджував залізному. На землях України це сталося від III до початку I тисячоліття до Різдва Христового.

Звичайно, такий процес в історії людства тривав досить довго, проте уже доба раннього заліза характерна тісними зв'язками населення Середнього Подніпров'я і Північного Кавказу, про що свідчать бронзові статуетки - підвіски оголених фігурок (до 5см заввишки з отвором для підвішування), що мали культове значення. Зразки таких підвісок знайдено в розмиві одного з пагорбів праукраїнських поховань біля с. Жовніне, на Черкащині.

Археологічні знахідки, які в наукових колах прозвучали сенсаціями, багатьох територій в Україні свідчать про високу культуру духовну і культуру господарської діяльності праукраїнців, високий рівень виробництва.

Так, в селі Дубове Павлоградського району Дніпропетровської області лише протягом 1989 року знайдено знаряддя праці епохи неоліту (ножі, скребела, заготовки та ін.)

Однак сенсаційною була знахідка бронзового кінджала перед-скіфської доби. Ця знахідка в умовах України унікальна, бо сам кінджал відлитий по восковій формі, литво художнє, фігурне, високо мистецьке (грибовидна верхівка, ажурна рукоять).

В тому ж районі було відкрито поховання неоліту, знайдено точені молотки та інше знаряддя (глиняний кар'єр біля селища Шахтобудівник).

Неолітичні поселення відкриті в межах сучасного Кривого Рогу ("Рибасово" - на правому березі ріки Саксагань), що датується IV тисячоліттями до Різдва Христового. Фрагменти кераміки - покриті рядами наколів, ямок, відбитків гребінчатого штампів і у вигляді сітки з прокресленими лініями, свідчать про високий рівень розвитку мистецтва ремісників.

Різноманітність орнаментальних прийомів вказує на порівняно високорозвинений художній смак.

На неолітичних поселеннях України, починаючи з 1954 р., вчені неодноразово знаходять відбитки зерен злаків на кераміці. Як показали дослідження, відбитки злаків належали ячменю посівному. Неможливо переоцінити це видатне досягнення людства, яке відіграло велику роль у розвитку цивілізації¹.

Судячи по знахідках, неолітичне населення Криворіжжя належить до групи племен так званої дніпро-донецької культури. Характерною ознакою цієї культури виявляються розповсюдження кераміки, прикрашеної гребінчатим або накілчатим орнаментом. Робився він за допомогою відбитків на сирій глині мілкозубчатого штампу, який, найчастіше виготовлявся з річкової раковини.²

Неолітичні поселення праукраїнців на нинішньому Криворіжжі ("Рибасово", вул. Ватутіна та ін.) свідчать, що в цих краях, в Середній Наддніпрянщині здавна мешкали праукраїнці, як і всюди, вели господарство, зводили житла, виховували, ростили і навчали дітей, вірили в своїх богів, побоюючись /йдеться про старі традиції/ ховали своїх небіжчиків... І таким типовим було життя у більшості племен праукраїнців епохи неоліту - доти, поки на історичну арену не з'явилися скіфи і грецькі міста-колонії.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ.

1. У чому, на вашу думку, полягала різниця виховання дітей, підлітків і молоді праукраїнців палеоліту та неоліту? Аргументуйте свою відповідь.
2. Чому не збереглися писемні свідчення про систему освіти і виховання підростаючого покоління Праукраїнської цивілізації?
3. Складіть логіко-структурну схему (таблицю, конспект-схему) змісту виховання у первісному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ.

Антологія педагогічної думки Української РСР / Скл. Н. П. Калениченко. - М., 1988.

Виховання у східних слов'ян у дофеодалний період / У кн.: Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні; Нариси. - К., 1991.

Л ю б а р О. О., Ф е д о р е н к о Д. Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. Частина перша: Дохристиянський період. - К., 1993.

¹ Мельник О. Криворіжжя до Кривого Рогу // Заграва, 1992. - Жовтень. - № 11. - С. 4.

² Там само.

ТЕМА 2. ЗАРОДЖЕННЯ Й РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

2.1. Сім'я і родинне виховання в Україні з найдавніших часів до XIX ст.

Серед усіх геніальних винаходів людства одне з провідних місць посідає сім'я, родина – група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом.

Коріння історії української родини сягає в сиву давнину. Адже сім'я з її побутом, тобто загальним укладом життя, сукупністю виховних звичаїв і традицій, складалася упродовж багатьох століть і зміцнювалася в ході перебігу історичного розвитку людства. Перші ж сліди перебування людини в Україні історики датують давнім періодом кам'яної доби, раннім палеолітом (приблизно 200 000 р. до н. е.).

За палеоліту основою суспільного устрою був матріархат (від лат. матер (матріс) – мати і грец. архі – влада), який характеризується наявністю материнського роду і рівноправним з чоловіком, а пізніше провідним становищем жінки в суспільстві, зумовлений її головною роллю в тодішньому господарському житті людей. На останній фазі історії первісного суспільства на зміну матріархату прийшов патріархат (від грец. патер – батько). Він передував виникненню держави й стимулював остаточний перехід від сім'ї парної до моногамної (від грец. моно – один і гамос – шлюб), тобто одношлюбні, в якій чоловік одружений тільки з однією жінкою, а жінка замужем тільки за одним чоловіком, причому, на відміну від парного шлюбу, шлюбний союз між ними укладається надовго, по суті на все життя, і санкціонується суспільством. Виникнення моногамної сім'ї дало новий поштовх як у прогресі економічного життя суспільства, так і в розвитку виховання.

До речі моногамія закріпилася і залишається провідною формою сім'ї й сьогодні. Це, очевидно, й дало підставу М.Грушевському твердити, що форми сімейного союзу вже досить виразно виступали в Україні ще до утворення держави, в індоєвропейську епоху! Така точка зору має своє документальне підтвердження також у літописах.

Київський літописець, описуючи давні українські племена, зазначає, що поляни мали “добрий обичай, жили тихо і соромливо, і шлюб був у них правильний: молоду приводили до молодого, а другого дня приносили її посаг”¹. Звичайно, так не було відразу і не в усіх східних слов'ян, які розселились у IV-VIII ст. н. е. на території Наддніпрянщини і від Карпат до Дону. Як правило, подружні пари утворювалися так: парубок або й уже одружений чоловік, бо можна було мати по дві або три жінки, сплачував

¹ Український народ в его прошлом и настоящем /Под ред. Ф.К.Волкова, М.С.Грушевского и др.: В 2-х т. – СПб., 1914. – Т. 1. – С. 56.

родичам дівчини, котру хотів узяти собі за жінку, віно, тобто плату. Часом він сплачував родові молодої викуп, а часом, домовившись із своєю любкою, умикав її десь коло води чи на молодіжних ігрищах і завозив до себе. До речі, викуп молодої, як обряд, зберігся і в сучасному українському весіллі¹.

Куплена, або вхоплена жінка була повною власністю чоловіка. Він, якщо хотів, то жив, а як ні, то міг легко з нею розійтись, взявши натомість собі іншу. Жінка ж мусила бути вірною своєму чоловікові. І вірність українських жінок, як тоді, так і по сьогоднішній день славиться по всьому світі.

Був час, коли на похоронах знатних покійників з ними живцем закопували в яму або спалювали на високому вогнищі їхніх жінок, слуг і коней. Трохи згодом цей звичай відійшов в минуле. Вдовиця залишалась вільною. Хіба що сама хотіла себе вбити на доказ своєї вірності чоловікові. Але й цей звичай незабаром зник, бо вже в X-XI ст. літописці про нього не згадують. Роль жінки в сім'ї незмірно зростає. В разі смерті чоловіка вона займає в ній перше місце.

Сім'ї у той час були великі, об'єднували по двадцять-тридцять душ. Така сім'я, як і будь-яка інша, звалася в X-XI ст. родом. Рід – це велика родина, відома в Україні ще під назвами “пепище”, “служба”, “хутір”, яка проживала у своєму дворіччі, і відокремленій оселі. Рід мав спільне майно – рілля, ловецькі терени, стада худоби, вів спільне господарство під проводом свого старшини. Це була суспільна група – невелика, але дуже суцільна, злучена кровними зв'язками й спільними інтересами. За своїх членів рід солідарно заступався, обороняв їх від кривд. Згодом він утратив давню суспільність і розпався на малі, самостійні родини. Кожна вела своє окреме господарство, мала свій дім з господарськими будівлями, своє поле, худобу тощо. Ліси ж, пасовиська, озера залишалися спільною власністю цілої оселі-громади. Проте пам'ять приналежності до роду не губилась. Давні традиції жили у родах боярських, шляхетських, міщанських, селянських, священничих².

До речі, велика сім'я на певному історичному етапі була не тільки в українців, а й майже в усіх народів світу. Залежно від ступеня розвитку господарства в одних народів раніше, в інших пізніше вона розпадалася на малі індивідуальні сім'ї. Цей процес характерний і для України. Велика родина набула значного поширення за часів Київської Русі. Сини не відділялися, хазяйнували спільно, жили разом. А порядкував хтось з найстарших, найбільш досвідчений і кмітливий. Ця тенденція зберігалася в Україні і в наступних XIV-XVI століттях. Поряд з великими родами з'являлися й малі індивідуальні сім'ї, кількість яких наприкінці XVIII ст. різко зросла.

¹ Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.

² Крип'якевич І. П. Історія України. Львів, 1990. – С. 25.

З поміж багатьох обов'язків родини чи не найголовнішим було виховання дітей. Слово "виховання" в українців, очевидно, пішло від "ховати", тобто заховати (уберегти) від небезпеки, смерті, хвороби, "лихих очей," поганих впливів. Згодом воно набуло узагальненого змісту, виражаючи процес систематичного впливу на культурний розвиток, формування світогляду, духовного світу й моральної поведінки дітей та молоді.

Виникло виховання ще на початку існування людського суспільства як засіб трансмісії людських знань і досвіду від покоління до покоління. Наші предки, поряд з розвитком різних ремесел і промислів, створили оригінальну систему виховання, яка відображала вимоги народу й тогочасні соціальні відносини. Родинне виховання дітей йшло в контексті життя і потреб сім'ї. На цьому ґрунті й постала народна педагогіка, провідними виховними засобами якої стали поведінка і вчинки батьків, рідна (материнська) мова, праця, фольклор, родинно-побутова культура, народні звичаї і традиції, мистецтво, ремесла й промисли, вірування, свята, обряди, символи, дитячі ігри й іграшки.

Рідна мова в українській родині – наймогутніший і найдавніший вихователь.

З давніх-давен українці розглядали сім'ю і рід як святиню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків. Тому ці, як і всі інші особливо важливі об'єкти, в наших предків мали свої опікувальні божества Рід і Рожаницю – уособлення роду, єдності нащадків одного предка, утвердження необхідності продовження людського роду. Цікаво, що обидва ці божества йшли безпосередньо за головними слов'янськими богами: грому і блискавки – Перуном, сонця і світла – Даж-богом, неба – Сварогом, вогню – Хоросом. Рід мав свої традиції, шанував предків і в цій пошані виховував молоде покоління. Новонароджену дитину у рід приймали окремим обрядом. Ще складнішим був весільний церемоніал, яким об'єднували молоду пару з двох родів. Живучість цих обрядів, головні елементи яких збереглися в народних звичаях українців і донині, засвідчує їх особливо важливе значення для соціальної педагогіки.

Отже, найхарактернішою рисою української родини з перших кроків її історичного становлення і розвитку стало високе, космічне одухотворення, де шлюбний союз чоловіка й жінки підноситься як з'єднання двох небесних світил – Сонця й Місяця і ясних зірочок – їх діточок, тобто як вище найвищого, космічного порядку:

А в тім саду три тереми:
 А в першому – красне сонце,
 в другому – ясен місяць,
 А в третьому – дрібні зірки.
 Красне сонце – жінка його,
 Дрібні зірки – його діти¹.

¹ Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі. – К., 1988. – С. 55.

Ось як високо, аж до незвіданих космічних далей колективний розум народу підніс сім'ю і родинне виховання! Що дозволяє нам зробити ще один повчальний висновок: той, хто ігнорує космічну вимогу природи у становленні до сім'ї, до виконання своїх батьківських обов'язків, неодмінно зазнає не тільки осуду людей, а й небесної кар!

До речі, за твердженням українського історика Івана Кузича-Березовського, слова “мама”, “неня” (“ненька”) мають божественне походження. Перше з них постало від імені праслов'янської богині землі – Ами (“Ама”), що в лепеті української дитини сприйнялось як “мама”. Друге – виникло на основі ймення бога врожаю Нана, що в дитячому перезвуці стало “ненею”. Через велику синівську й дочірню любов до матері виражається палкий український патріотизм – щира відданість Україні-Матері, Неньці-Україні.

Слово “мати” в дослівному перекладі означає “жінка”. Життєва функція матері неординарна (“Мати годує дітей, як Земля людей”, “Мати праведна – опіка й охорона камінна”). Мати-душа сім'ї, хранителька домашнього вогнища, добра і тепла, затишку. Втрата матері – родинна катастрофа (“Мати з хати – горе в хату”).

В українській мові чимало висловлювань, які підкреслюють особливе значення виховної місії матері (“Чого мама навчить, то й дочка знає”, “Що мама навчить, то й батько не перевчить”).

Українське слово “тато” походить від “пато”, що означало – головний правитель. Тому козаки своїх отаманів звали батьком. Давньослов'янське “бать” (старший брат) дає сучасне ймення “батько”.

Традиційна родинно-побутова культура українців відзначається особливою одухотвореністю. Ця тенденція помітно виявляється в ній уже в дохристиянський період. Згадаймо охоронця домівки й майна – домовика, або Чура чи Щура, тобто давно померлого предка (звідси “пращур” – далекий предок, родоначальник), а також низку чарівних міфічних істот, які, за народною уявою, сприяють любові й формуванню міцних шлюбних пар, – Русалку, Чурила (Журила, Ярила), Купайла, Коструба (Кострубонька) та багато інших. Їх особливо майстерно використала для змалювання кохання Мавки й Лукаша, показуючи значення гармонії людини з природою, Леся Українка у драмі-феєрії “Лісова пісня”.

Згадана вище тенденція досить виразно втілена в образі Лади – давньослов'янської богині шлюбу, кохання, щастя, весни і краси, сімейної злагоди і достатку. Її прославляють і донині у весняних і весільних піснях. Цим прекрасним ім'ям батьки називають дітей (Лада – дівчинка, Ладо – хлопчик). З назвою богині кохання пов'язані такі слова, як “ладо” – кохана, любий (ласкаве звернення до чоловіка, дружини; “ладувати” – співати весняні пісні). До речі, жіноче ім'я Рада – це один з варіантів імені Лада (від староруського слова “радъети” – по-українському “підкуватися”). А на

весіллях. у нас в Україні “ладкають”, співають “ладканки” – іменем богині Лади висловлюють молодому подружжю божественне, космічне, вічне і разом з тим наше земне і кінче необхідне та цілком реальне побажання сімейної злагоди і щастя, бо словосполучення “лад сім’ї”, тобто злагода в стосунках, взаєминах, теж походить від Лади.

Дбати про лад у сім’ї, – головне кредо народної фамілістики. “Все так буде в ладу, як у меду”, “Ладом усе можна”, “Як не знаєш ладу, то держись ззаду”, бо “Як не ладиться, то й у печі не горить”, “Горе тому, в кого нема ладу в господі”.

З прийняттям християнства українська сім’я стала ще міцнішою й одухотворенішою. Родинне виховання піднялось на вищий щабель свого розвитку. Поширились шкільництво й наука в Україні. Батьки шанобливо ставилися до письменства, книги, школи, вчителя і дітей до цього привчали. Фраза старогрецьких книжників про те, що “вчення” – світло, а невчення – тьма, стала крилатою у кожній родині. Українці виявляють потяг до знань, до грамотності, до навчання. Відомий арабський мандрівник XVII століття Павло Алеппський, подорожуючи по Україні, в своїх дорожніх нотатках зауважив: “Усяке місто й містечко в землі козаків багаті мешканцями, надто ж маленькими дітьми. У кожному місті безліч дітей, і всі вміють читати, навіть сироти. Віді і сиріт у цій країні дуже багато, чоловіків їхніх повбивано у безперервних війнах. Але в них є гарний звичай; вони одружують своїх дітей зовсім юними, і з цієї причини вони численніші від зір небесних та піску морського”¹.

Так уже повелось упродовж ряду століть: щоб вижити, вистояти, треба було, як зніцію ока, берегти сім’ю. Дух непокори, вічне прагнення до волі, незалежності, виняткова працьовитість, витривалість, мужність, винахідливість, кристалева чесність, щирість, патріотизм, щедрість привітність і кмітливість – риси, генетично властиві нашому народові, плекалися упродовж усієї його історії у родинному колі. Тому заглиблення в історію української родини допомагає нам раніше збагнути народний педагогічний ідеал і велику мудрість родинної етнопедогогіки, проникнути в національний характер нашого народу.

Доля української родини завжди тісно перепліталася з історичною долею України, яку народ любовно називає, як і діти матер у сім’ї, ненькою. Коли український народ мав свою державність, то й умови для розвитку сім’ї, батьківської етнопедогогіки, національної родинно-побутової культури були сприятливі, як, наприклад, у середині XVII ст. Втрата Україною власної державності, незалежності лягла тяжким тягарем і на родину, якій доводилось терпіти з боку колонізаторів потрійний гніт – соціально-

¹ Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1990. – С. 5.

політичний, національний, релігійний. А яких зусиль треба було докладати для подолання лютого наступу асиміляторів української культури!

2.2. Доля української родини й домашнього виховання в ХХ столітті

Чимало мук і випробувань зазнала українська родина в ХХ столітті, на першу половину якого припадає аж дві світові війни. Кожна з них – десятки мільйонів убитих і поранених, сотні тисяч вдів, сиріт, калік, передчасно посивілих матерів, неодружених дівчат, тисячі спалених людських осель, розорених господарств, сотні зруйнованих міст і сіл, знедолених родин.

Серце стискається від хвилювання, коли читаємо поему Марійки Підгір'янки “Мати-страдниця” (1919 р.), де письменниця відображає неймовірні страждання матері, у якої війна забрала її найдорожчий скарб – п'ятьох дітей. В основі твору – справжні події, що відбувалися в концтаборі галицьких вигнанців, недалеко від австрійського міста Гмінд, де в бараках від холоду, хвороб і недоїдання вмерло понад п'ятнадцять тисяч українських дітей.

Злочинний замах на українську родину вчинили сталіністи як через поширення шкідливих “теорій”, що продукували зневагу до сім'ї, так і через застосування лінгвоциду, етноциду, геноциду проти українського народу, нації.

Найшлися же в 20-30-х роках “теоретики”, які вважали сім'ю і шлюб анахронізмом й горячково силкувались замінити її “безшлюбними комунами”, “успільненням жінок і дівчат”, “вільними статевими зносинами”, закликали зруйнувати традиційну сім'ю, інспірували “громадські суди” над вінчанням, хрещенням дітей. Нерідко вся ця вакханалія супроводжувалась закриттям, а то й руйнуванням церков, храмів, монастирів, каплиць, знесенням хрестів, могил, історичних пам'ятників.

Внаслідок сталінських репресій 30-40 років йшло тотальне знищення на Україні національної інтелігенції, духовенства, всіх національно свідомих українців, садистський наступ на селянство, а разом з цим і на традиційну селянську родину.

Примусова суцільна колективізація, грабіжницькі продрозверстки, безкінечні арешти, знищення у катівнях та концтаборах мільйонів невинних людей, депортації, руйнування хуторів, слобід й одноосібних господарств розоряли села й селянські родини. Україна втратила своїх потомствених хліборобів, які всім серцем і душею любили село і землю й цю любов прищеплювали своїм дітям. Перед війною тільки із Західної України до Сибіру вивезли півтора мільйона українців.

Увесь світ сколихнула трагедія навмисно організованого голодомору на чорноземній Східній Україні в урожайний 1933 рік, жертвами якого стали понад 7 млн. українців.

Апологети тоталітаризму брехливо твердили, ніби голодомор 1932-33 років спрямував на прискорення колективізації. Але ж вимирали з голоду й села "колективізовані". Голодомор був створений на споконвічних українських землях з метою винищення саме українців. Намір його був злочинний – запропастити українську націю, сплюндрувати українські села як головних носіїв української мови, національної родинно-побутової й громадської культури українців. Такі самі штучні голоди пережила Україна в 1921 та 1946-47 рр., жертвами якого стали понад 5 млн. людей. "Народ хліборобів і співаків намагалися зробити народом канібалів і злодіїв" (І. Драч).

Свавілля з боку можновладців у ставленні до українських родин було жахливим. То й не дивно, що за 23 довоєнні роки на Україні зовсім не додалося населення, хоч за народженням дітей вона стояла на першому місці в Європі.

Крім фізичних знищень, сталінізм розтлівав сім'ю духовно, всіляко культивуючи родинну зраду – недовіру, а то й ненависть між членами родини, примусові доноси одне на одного в офіційні органи як на "класових противників", "ворогів народу", тобто замахнувся на святую святих народної, християнської моралі – подружню вірність, родинну кровну й свояцьку спаяність, взаємну любов і солідарність, єдність і спадкоємність поколінь.

Суворим випробуванням для української родини стала друга у ХХ ст. світова війна – найжорстокіша за всю історію людства. Україна втратила в її вогні понад тридцять мільйонів своїх синів і дочок. Не було жодної сім'ї, яка не оплакувала б загибель своїх рідних і близьких. Війна увірвалась у життя кожної родини розлуками, суворим побутом, нестатками і стражданнями.

Чимало підступних ударів з боку імперського тоталітарного режиму зазнала українська родина в післявоєнні десятиліття, що зрештою зумовило трагічний процес вимирання сільського населення. У 1991 році в Україні на 30 тис. чоловік більше померло, ніж народилося.

Підколоніальне рабство в Україні через безкінечні репресії, лінгвоцид, етноцид, геноцид, насадження брехливої ідеології, нищення традиційної родинно-побутової культури привів українську родину не тільки до економічного занепаду, але й спустошував її духовно, позбавляв національної самобутності. Досягнення українського народного родинознавства всіляко ігнорувалися. Наукові дослідження у цій галузі не проводились. То й негативні наслідки не забарилися. Родинні чвари, пияцтво, неробство й статева розпуста, подружні зради й розлуки, катастрофічний спад дітності, занедбане виховання, сирітство при живих батьках, самотність старість – ось далеко неповний перелік тих бід і нещастя, які звалилися за роки суспільних спотворень на українську родину.

Розлад у родинних взаєминах не тільки заслуговує на осуд. Він підірвав педагогічні позиції сім'ї, вкрай негативно впливає на виховання потомства, риве прірву між батьками й дітьми, сіє ворожнечу між родичами й

своєками, знецінює високі духовно-моральні вартості, ослаблює міць держави, нації.

Настав той вирішальний час, коли потрібно якнайрішучіше повернутися до українського народного родинознавства на Україні, до відродження традиційного статусу української родини з її непорушним авторитетом, подружньою вірністю, любов'ю до дітей і відданістю святому обов'язку їх виховання, повагою до батьків, материнським покликанням жінки, підняти роль чоловіка – дружини, батька – матері, в створенні й розквіті сім'ї, забезпечуючи на їх взірцевому прикладі духовно-моральну підготовку молоді до подружнього життя, тобто відновити й утвердити те вічне, на чому завжди ґрунтується як національна, так і загальнолюдська педагогічна культура.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Висвітліть основні віхи становлення і розвитку української родини й батьківської педагогіки до XIX ст.
2. Яким було і є становище української родини і домашнього виховання у XX ст.?
3. Напишіть історію своєї родини.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1994.
2. Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1993.
3. Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
4. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.
5. Кравець О. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.
6. Пісні родинного життя. – К., 1988.
7. Українська душа. – К., 1992.
8. Стельмахович М. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994.